

BÁRDOS-FÉLTORONYI MIKLÓS: BEVEZETÉS A GEOPOLITIKÁBA

(*L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 254 o.*)

BUSA CSILLA

A geopolitika a társadalomtudományok egyre divatosabbá váló, bár még kevésbé közismert tudományága, olyan terület, amivel egy kicsit mindenki foglalkozik – legfeljebb nem tud róla. Geopolitikai kérdésekkel szembesül az újságolvasó, amikor gázvezetékek építéséről, nagyvállalatok terjeszkedéséről olvas, de nem kerülheti el a geopolitikai vonatkozásokat akkor sem, amikor terrorizmusról, háborúkról, vallási konfliktusokról, vagy éppen nemzetközi kapcsolatokról, diplomáciai kérdésekről szóló cikk kerül a kezébe.

De mi az a geopolitika (vagy inkább geopolitológia)? Mitől geopolitológus egy geopolitológus? Miért hasznos, mire használható a geopolitika? Bárdos-Féltoronyi Miklós *Bevezetés a geopolitikába* című könyve választ ad e kérdésekre.

A mű címe árulkodó: a „bevezetés” kitétel jelzi, hogy a geopolitikával ismerkedők jó helyen járnak. Állíthatjuk ezt nemcsak azért, mert a kötetből bárki – legyen társadalomtudományokkal foglalkozó szakember, katona, diplomata, egyetemista, vagy éppen csak érdeklődő, a világban nyitott szemmel járó polgár – elsajátíthatja a legfontosabb geopolitikai alapismereteket, hanem azért is, mert mindezt egy olyan „vezetővel” teheti meg, aki komoly tapasztalatokkal rendelkezik a téma oktatása terén. A geopolitika iránt érdeklődő „kezdőknek” sokáig nem volt könnyű dolguk, Bárdos-Féltoronyi munkája ugyanis hazai viszonylatban hézagpótló mű. A könyvet elsősorban felsőbb éves egyetemi hallgatók számára ajánlja a szerző – gyakorlatilag tankönyvként –, de úgy véli, elolvasása mások (pl. diplomáciával, geogazdasági kérdésekkel foglalkozók stb.) számára sem haszon és tanulság nélküli.

A könyv annak ellenére, hogy a „bevezetés” címet viseli, nem szokványos „bevezető” munka, nem célja ugyanis a geopolitika bonyolult kérdéseinek részletekbe menő vizsgálata. A mű nemzetközi viszonylatban tárgyalja a geopolitikai fogalmakat és összefüggéseket, s teszi mindezt egyfajta kritikai attitűddel. A szerző célja ezzel a legszükségesebb geopolitikai ismeretek átadása mellett elsősorban az, hogy megalapozza, elősegítse a geopolitikai gondolkodáshoz szükséges szemléletmód kialakulását.

A 254 oldalas kötet öt fejezetre tagolódik, melyeket egy rendhagyó bevezetés előz meg. Az *Előszó és alapvetések* című bevezető fejezet ismerteti a könyv céljait, felvázolja tartalmát, szerkezetét, majd egy előzetes, rövid definícióval tisztázza, hogy mit takar a geopolitika fogalma. (Bárdos-Féltoronyi megjegyzi, hogy geopolitika helyett helyesebb lenne geopolitológiáról beszélni, de mivel a geopolitika kife-

jezés terjedt el, ezért a továbbiakban ezt a megnevezést alkalmazza.) A bevezetés érdekességét és rendkívüliségét az ún. alapvetések adják. A szerző maga hívja fel a figyelmet arra, hogy az általa írott könyv csak egy lehetséges változata a geopolitikai bevezetéseknek, meggyőződése ugyanis, hogy a személyes élettörténet hatással van az emberek beállítottságára, gondolkodásmódjára, sőt, bizonyosfajta elfogultságot is von maga után. Elfogultságaink ellen azonban alapfeltevéseink ismertetésével és a tárgyilagosságra való legteljesebb mértékű törekvéssel küzdhetünk, s így állításaink, következtetéseink megtárgyalhatók és megvitathatók lesznek. Hogy beállítottságával és nézeteivel kapcsolatban ne legyenek kétségeink, a szerző közreadja rövid életrajzát, így már a bevezetőben magyarázatot kapunk a könyv Európa szempontúságára és a szerző USA-val kapcsolatos nézeteire is.

Az előszót követő öt „lényegi” fejezet a geopolitika definiálása után áttekinti a 20. századi geopolitikai tanokat, majd rátér a geopolitika szereplőinek (intézmények, államok, nemzetközi szervezetek stb.) bemutatására, amit a meghatározó tényezők és tétek elemzése követ. A sort a geostratégiáról szóló befejező fejezet zárja.

De kezdjük az elején, azaz térjünk vissza a kiinduló kérdéshez: mi is az a geopolitika, miért fontos elemezni és megérteni, azaz mi a geopolitika lényege? A geopolitika a hatalom különböző színtereivel, időbeli mozzanataival és erőtereivel foglalkozik; a *hatalom* és a *tér* viszonyát vizsgálja, ahol szereplők, játszmák, tétek és tényezők vannak jelen. A geopolitika által vizsgált tér lehet földrajzi, szellemi, vallási vagy akár a képzeletben létező tér is. Mivel társadalomtudományról van szó, a geopolitika szükségképpen szól a tér, az egyén és a társadalom kapcsolatáról – erre utal Bárdos-Féltoronyi „nyelvújítása”, a térlét kifejezés is. Térről nem beszélhetnénk társadalom nélkül, ugyanakkor a társadalmi lét sem képzelhető el tér nélkül. Tér viszont nem képzelhető el idő nélkül, a geopolitika ezért a hatalom és az idő kapcsolatát is vizsgálja. Az idő tényezője azért fontos, mert a hatalmi viszonyok változásai miatt mind a tétek és tényezők, mind a geopolitikai szereplők hatalmi helyzete folyamatosan változik, állandó mozgásban van.

A geopolitilógus tehát alapvetően a térrel foglalkozik, amikor a hatalmi erőviszonyokat vizsgálja. De mi különbözteti meg a hasonló területtel foglalkozó katonától vagy diplomatától? És ha ennyi rokon terület van, mi szükség van még a geopolitikára is? Geopolitikai kérdéseket valóban csak összetett módon – katonai, diplomáciai, földrajzi ismereteket figyelembe véve – lehet elemezni, a geopolitikát és a geopolitilógust azonban a használt módszerek különböztetik meg a hasonló témával foglalkozóktól. A diplomata célja a sikeres tárgyalás, míg a katonáé a cselekvés, a hadműveletek, a fegyverekkel vívott geostratégia kidolgozása. A geopolitilógus ezzel szemben *elemez, magyaráz, értelmez*, azaz a geopolitika – mint minden társadalomtudomány – a megértésre, a magyarázatra és az értelmezésre helyezi a hangsúlyt. A geopolitikai elemzés tehát nem más, mint a hatalom térbeli és időbeli jelenségeinek feltárására és tanulmányozására szolgáló *eszköz*. A szerzőnek ugyan nem célja, hogy könyvében geopolitikai módszertant dolgozzon ki, de a geopolitikai elemzés sajátosságainak megismeréséhez szükséges mélységig kitér a „miként” problémájára is.

Geopolitikai bevezetés nem képzelhető el a legjelentősebb geopolitikai irányzatok bemutatása nélkül, a második fejezet ezért a 20. század tudományos geopolitikai hagyatékát tekinti át röviden. Bárdos-Féltoronyi nem tűzi céljául, hogy kidolgozza a geopolitikai tanok fejlődésének történetét – kizárólag csak azokat a geopolitikai tanokat ismerteti (liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus, nacionalizmus, populizmus, vallási fundamentalizmus), melyek a 20. század folyamán az észak-atlanti térségben, kimondottan az új tudomány területén kutató szerzők tollából származnak. Ez utóbbi kitétel pedig akkor teljesül – azaz akkor tekinthető valaki a geopolitika tudományos művelőjének –, ha a hatalom és a tér együttes távlatában gondolkodik.

A különböző világnézetek, az előfeltételezések és a kialakított fogalmi rendszerek meghatározzák a geopolitikai elemzések főbb iskoláit is. Az örök békét óhajtó liberálisok geopolitikai vágya például egy, az államok közötti háború lehetőségét kizáró világszövetségi állam. Ennek elérésében a szabadelvűek kiemelkedő szerepet szánnak a diplomáciának, mint olyan eszköznek, amely által megteremthetők az egyensúly-politika nemzetközi feltételei, azaz a nemzetközi jog. A gazdasági (neo)liberalizmusra jellemző államellenesség ugyanakkor erőteljesen megnehezíti a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szabályozását.

A konzervatívok ezzel szemben célul tűzik ki, vagy legalábbis elfogadják a hatalom végsőig való kihasználását, így a liberálisokkal ellentétben alapvetően háborúpártiaknak tarthatók. A különböző kultúrákat és civilizációkat egymástól gyökeresen eltérőnek tartó neokonzervatív elképzelések a fundamentalizmus egyfajta modern, világi változatának tekinthetők, a (neo)konzervativizmus geopolitikája pedig tulajdonképpen a nagyhatalmi erőszak igazolása, illetve eszköze – állítja a szerző.

A geopolitikai jellegű társadalmi képzetek azokból az elképzelésekből és eszmékből táplálkoznak, amelyeket a különböző csoportok saját és szomszédaik helyzetéről kialakítanak. A vallási ideológiák e szempontból olyan témák szervezett együttesét alkotják, amely a politikai viselkedésformák összefüggésében is értelmezhető. A (vallási) fundamentalisták, a népszerűség-hajhászó, gátlástalanul ígérgető populisták és a nacionalisták is masszív ellenségképpel rendelkeznek, és további közös jellemzőjük, hogy a megoldatlan társadalmi problémákat háború kiobbantásával akarják kezelni.

Érdekes színfoltot jelent az ún. „zöldek” által képviselt, egyértelműen békepárti irányvonal. A „zöldek” nagy fontosságot tulajdonítanak a magánérdekeltségtől független civil szervezeteknek a jelenlegi, nem eléggé hatásos képviselői demokrácia új esélyei és lehetőségei megteremtésében. Hisznek abban, hogy a tömegkommunikáció révén egyre könnyebb lesz az ellentmondásos egyéni és társadalmi képzetek terjesztése, melyek így geopolitikai tényezőkké válnak. A geopolitikai ismeretek hozzájárulnak a háborúk elkerüléséhez, mivel a nyílt geopolitikai tájékoztatás és vita mozgósítja a civil szervezeteket, akiknek lehetőségük nyílik a geostratégiai döntések befolyásolására, ezáltal sokat tehetnek a háborúk kitörésének megakadályozásáért.

A geopolitikai tanok áttekintése után tér rá a könyv a hagyományos geopolitikai ismérvek, tényezők és tétek, illetve eszközök és érdekek elemzésére. A legfontosabb geopolitikai tényezők vagy tétek közé tartoznak – többek között – a földrajzi-éghajlati feltételek, az országok és határaik, a népesség, a katonai erő, a nyersanyagok, az erőforrások, az utak, a vezetékek, a műszaki fejlettség – és a sort sokáig lehetne folytatni, hiszen földrajzi, politikai és történelmi helyzetűl függően tulajdonképpen bármi lehet geopolitikai tényező vagy tét. A tényezők vagy tétek nemcsak fizikai, anyagi síkon jelennek meg a geopolitikai szintéren, hanem az egyéni és a társadalmi képzelet szintjén is. A geopolitikai tényezők legtöbbször geostratégiai tétek is, azaz feltételei a hatalomnak, miközben megszerzésük önmagában is cél. A tétek és tényezők adottság jellegének fenntartása vagy éppen módosítása miatt a geopolitikai szintér állandó változásban van, a különböző szereplők helyzete változó. Sok geopolitológus – szemben a szerzővel – a fizikai adottságoknak meghatározó szerepet tulajdonít, Bárdos-Féltoronyi viszont azt az álláspontot osztja, miszerint a hatalomnak lehetősége van adottságai, terei megváltoztatására. Ráadásul felhívja a figyelmet arra is, hogy ugyanannak a tényezőnek más súlya van a „világközpontokban” és a „peremvidékeken”, ami az egyiknek létszükséglet, az a másiknak értéktelen lehet.

A geopolitikai szintér folyamatos változását jelzi, hogy a Föld a történelem folyamán már sokféleképpen volt felosztva – az időben és a térben egyaránt. A geopolitológusok az adott helyzet értékelésekor szükségképpen vizsgálják a földrajzi adottságok előnyeit és hátrányait (pl. mekkora az ország területe, milyen a fekvése és az alakja; milyenek az éghajlati feltételei; milyen természeti kincsek találhatóak az adott területen; hány kikötővel, repülőtérrel rendelkezik; áthalad-e rajta gázvezeték; melyek lennének az ország ideális határai stb.). A geopolitológus azonban nem elégedhet meg az egyszerű leírással, komplex elemzést kell nyújtania. (Hogy mindenki számára világos legyen, hogyan is kell ezt csinálni, Bárdos-Féltoronyi bemutat néhány rövid elemzést egy-két problémakörben.)

A határok kérdése központi téma a geopolitikában. Ahogy arról már volt szó, a geopolitika az anyagi valóság mellett fontos tényezőként számol a szellemi, eszmei, kulturális és érzelmi összetevőkkel is. A határok példájánál maradva: a határoknak lehet történelmi-földrajzi eredete, nemzeti jellege, de az is megeshet, hogy csak a képzeletben léteznek. Márpedig annak, hogy mit gondolnak az emberek egy ország határaitól, komoly politikai jelentősége van. Az ideális határokkal kapcsolatos elképzelések a múlt egyes elemeinek a jelenből kiinduló „felélesztései”, ez a „felélesztés” azonban csak azokat az elemeket érinti, amelyek összhangban állnak a jelenlegi politikai célokkal. (Hogy a saját portánkon söpörjünk, gondoljuk csak a nagy Magyarországra visszaállítását kívánó szélsőséges politikai erőkre és követeléseikre.)

A határok mellett a nyersanyagok és erőforrások, illetve az ezekhez való hozzáférés is kiemelkedően fontos geopolitikai tényező, a nyersanyagokhoz való hozzáférés és azok ellenőrzése ugyanis alapvető geostratégiai cél. Sokakat aggaszt az a tény, hogy a termelő és a fogyasztó országok között kölcsönös függőség alakulhat ki, de Bárdos-Féltoronyi rámutat arra, hogy egy geopolitológus ennél árnyaltabban

gondolkodik: az egész Európát behálózó gázvezetékben például nemcsak a függőséget kell látni, hanem azt az előnyt is, hogy jelentős mértékben csökkenti egy európai háború kitörését. Hasonló komplex gondolkodásmódot kíván a geopolitika más tényezők esetében is. A gáz- és kőolajvezetékek, -hálózatok mellett az országutak, vasutak, légi útvonalak elfoglalásáért, ellenőrzéséért, használatáért vagy tönkretételéért folytatott küzdelmek is a geopolitikai viszályok tipikus példái. Tény, hogy a világban – különösen Eurázsiaiban – az elmúlt évtizedekben óriási fejlesztés zajlott le az országutak, vezetékek és légi útvonalak tekintetében, a szerző pedig felhívja a figyelmet arra, hogy a tényeknek többféle értelmezése is lehetséges –, azaz e fejlesztések az aránylag békés együttműködés jeleiként is értelmezhetők, de azt is jelezhetik, hogy egy közelgő háborúra való felkészülés zajlik a szemünk előtt.

Kétség sem fér hozzá, hogy a katonai ütőképesség az egyik legfontosabb geopolitikai tényező. Itt nemcsak a nukleáris fegyverek birtoklását és a klasszikus fegyvernemekkel való felszereltséget kell számításba venni, hanem az egyes országok védekező vagy támadó szándékát, a szárazföldi és tengeri határok hosszát és jellemzőit, a hadseregek képzettségét, felszerelését, a katonai biztonságról alkotott elképzeléseket stb. Nehezíti az erőviszonyok felmérését és reális megítélését, hogy az egyes tényezők értékelése relatív, függhet például a hatalmon lévők értékelésétől, véleményétől is. Mindezek mellett még számos körülmény van, melyek bonyolítják a helyzetet. A „nemzeti felszabadító” és gerillacsapatok erejének felmérése például igencsak nehézkes, s ugyanez mondható el a terrorista csoportokról is. Ezek száma legfeljebb néhány százra tehető, és Bárdos-Féltoronyi szerint velük kapcsolatban háborúról beszélni nevenséges – ugyanakkor veszélyes is, mivel ürügyet szolgáltathatnak tényleges háborúk kirobbantásához.

Napjaink és a közelmúlt világpolitikai eseményeit tekintve (különösen, ha maradjunk a terrorizmus kérdésénél) könnyű belátni, hogy a hírközlés és a tömegtájékoztatás csatornái feletti uralom szintén fontos tényezője a geopolitikának. Nem mindegy ugyanis, hogy mi folyik ezeken a csatornákon (lásd: a demokratikus országokban a szabad tömegtájékoztatásért folyó küzdelem mindennapos). Mivel a tömegtájékoztatás nem „légüres” térben történik, ezért mindazt, amit látunk, hallunk, az elbeszélő értelmezése alapján ítéljük meg. A sokoldalú tájékoztatás lényege, hogy a valóságra épül, olykor ellentmondásos, gondolkodásra készít és a józan észre igyekszik hatni. A legtöbb geostratégiai beszédnek, retorikának vagy propagandának ezzel szemben van ugyan némi kapcsolata a valósággal, de sem tényszerűsége, sem ésszerűsége nincs szüksége. Célja, hogy meggyőzzön és mozgósítson, ezért elsősorban a képzeletre, az érzelmekre és az indulatokra hat. A geostratégiai beszédben, retorikában vagy propagandában a „nem anyagi” momentumok nagy jelentőségű tényezőkké és tétekké válhatnak, mivel a retorika képes meggyőzni az embereket, hogy az ellenfeleket vagy a másként gondolkodókat ellenségnek lássák.

A geopolitika legfontosabb tényezői közül mindenképpen szükséges még megemlíteni a nemzetközi intézményes-diplomáciai kapcsolatokat hagyományát és kimunkáltságát. Bárdos-Féltoronyi szerint a háború és a béke között a legnagyobb különbség, hogy míg a háború az elbeszélések különbözőségén alapul, addig a békében a

felek a tárgyalásokon keresztül közelítik egymáshoz elbeszéléseiket. A diplomácia eszközei tehát eltérnek a konfliktusok háborús megoldásától: a diplomata képvisel, megfigyel, befolyásol és tárgyal. A modern diplomácia azonban már nemcsak az egyes államok önérdékeit, hanem a világrendszer közös érdekeit is szem előtt tartja.

A tétek és tényezők bemutatásához és a téma fontosságához mérten meglehetősen röviden foglalkozik a könyv a geopolitika szereplőivel. A geopolitikai elemzések egészen közelmúltig csak az állammal és az állam intézményeivel, illetve az állami kereteken belül megszerveződő közhatalommal foglalkoztak, a fejlődés azonban szükségképpen kitérte az ilyesfajta elemzés kereteit. Geopolitikai szereplők lehetnek tehát a hagyományos nemzetállamok mellett az egyházak, a nemzetközi nagyvállalatok, a politikai szervezetek, a civil társadalmi intézmények, testületek, egyesületek stb. A kötet a szerző által meghatározott fontossági sorrendben tárgyalja a különböző intézményes szereplőket, de ezek közül is csak a legfontosabbakat. Leghosszasabban az államokkal és államközösségekkel foglalkozik, és eközben igyekszik tisztázni bizonyos, sokak által helytelenül használt fogalmakat (pl. állam, ország, nemzet). A könyvben olvasható meghatározás szerint az állam szervezett és intézményesített társadalmi és hatalmi építmény, a magán- és/vagy közösségi, társadalmi szervezetek összessége egy ország területén, és – geopolitikai szempontból – legfontosabb szerepe, hogy közreműködjön a különböző geopolitikai térjelenségek törvényesítésében. Az államok bizonyos közös célok elérése érdekében gyakran szövetkeznek egymással, és ezek az államközösségek céljuk és egyéb jellemzőik szerint többfélék lehetnek. Céljuk lehet katonai vagy gazdasági együttműködés, az összekapcsolódás pedig lehet laza kötelék, vagy szoros összetartozás. Bárdos-Féltoronyi véleménye szerint mind a mai államok, mind pedig az államközösségek egyik legfontosabb feladata a magántulajdon megőrzése és védelme a fennálló tőkés rendszerben annak állandósítása céljából.

A könyv az Európai Uniót, mint az államközösség legjellegzetesebb példáját, külön elemzi. Az EU megalapítása alapvetően geopolitikai természetű volt, és politikai jellege egyre erősebb lesz. Az EU a 21. század eleji világhatalmak közé nőtte ki magát – annak ellenére, hogy gyenge pontjaként szokták említeni az egységes és sikeres külpolitikai cselekvés hiányát. A csatlakozási tárgyalások és a bővítések azonban jelzik, hogy az EU-nak vannak sikeres nemzetközi lépései is, és az összeurópai külpolitika keretében korábban született kezdeményezések is lassan „beérnek”, eredményeket produkálnak. Az EU tárgyalása keretében a szerző kitér az Európa Tanács (ET) és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) mint nemzetközi szinten is mértékadó szervezetek bemutatására. Az ET és az EBESZ jelentőségét Bárdos-Féltoronyi abban látja, hogy tagja Oroszország, mely állam más kiemelkedő politikai vagy diplomáciai szervezetben nem rendelkezik tagsággal az európai térségben. Az EBESZ tehát az EU számára biztosítja a Brüsszel–Moszkva-tengely működését, míg a Brüsszel–Washington-tengely működése a NATO-n keresztül érhető el.

A NATO szerepe napjainkban már önmagában is érdekes kérdés. A hidegháború és a Varsói Szerződés ma már történelem, a NATO azonban létezik, és vezetése teljes egészében amerikai kézben van. A szerző szerint – miután minden parlamenti jóváhagyás nélkül egyszerűen feljogosította magát a „területén kívüli” katonai beavatkozásra – a NATO már nem tekinthető védelmi államszövetségnek. Hiába vélik azonban sokan úgy, hogy a NATO már csak azt a célt szolgálja, hogy az USA Európát katonailag ellenőrizze, és időnként felhasználja katonai akcióihoz, az EU-nak mégis szüksége van a NATO-ra. Ez ugyanis az egyetlen intézményesített kötelék az Atlanti-óceán két partja között, ami által szervezett formában lehet csökkenteni a viszályok elmérgesedésének lehetőségét, továbbá a döntéseket egyhangúlag kell elfogadni, ami a kis államok számára lehetőséget biztosít a számukra hátrányos tervek elleni fellépésre.

Az egyéb nemzetközi szervezetek bemutatása a kötetben már rövidebb, egyedül az ENSZ és a legfontosabb pénzügyi szervezetek szerepének és jelentőségének tárgyalása történik részletesebben. Az ENSZ a diplomácia egyik nélkülözhetetlen intézményévé vált az elmúlt évtizedekben, egyes szerveinek működésével azonban vannak problémák. Üdvözlendő fejlemény a római Nemzetközi Büntető Bíróság felállítása, ugyanakkor az ENSZ alapszabálya által előírt nemzetközi rendőrség létrehozása még mindig várat magára, pedig már csak a sokat emlegetett „nemzetközi terrorizmus” elleni harc miatt is szükség lenne rá, ahogy egy nemzetközi ügyészségre is. Mindezek mellett a világbéke fenntartása szempontjából alapvető szükség lenne a több milliárdos lakosságú szegény országok fejlesztésére is – véli a szerző.

A Nemzetközi Valutaalap az egyik legfontosabb nemzetközi pénzügyi szervezet, melynek papírforma szerinti célja a nemzetközi pénzügyi rendszer fenntartása. Bárdos-Féltoronyi szerint azonban tényleges feladata nem más, mint biztosítani, hogy az amerikai dollár legyen a világ pénzügyeinek első számú fizetőeszköze, s hogy az USA eladósodása ne vonjon maga után visszafizetési kötelezettséget. A Nemzetközi Valutaalap létjogosultságát az is megkérdőjelezi, hogy valójában nem része az ENSZ intézményrendszerének, mert döntéseiben nem érvényesül az egy ország egy szavazat elv.

Bárdos-Féltoronyi szerint a Világkereskedelmi Szervezettel kapcsolatban is számos probléma említhető: pl. a magánjogú, a nagyhatalmak és nemzetközi nagyvállalatok befolyását szolgáló szervezet nemcsak a demokratikus elveknek, hanem a nemzetközi jognak is ellentmond, továbbá az ENSZ intézményes rendszerén is teljes mértékben kívül áll. Az azonban nem vitatható el a Világkereskedelmi Szervezettől, hogy általa a történelem során először a világkereskedelmi együttműködést szabályozott és intézményesített formában bonyolítják, és kezelik a konfliktusokat. A Világkereskedelmi Szervezet egyébként szemléletes példája a magánosítási folyamatok terjeszkedésének is. A geopolitikai elemzések kiterjesztésére a nagyvállalatok szerepének erősödése miatt is szükség volt, ami a töketömörítés, illetve a nagyhatalmak és nagyvállalataik egyre szorosabb együttműködésének a következménye. Az egy-egy iparágat világszinten uraló nemzetközi nagyvállalatok (és velük karöltve a magánbankok) napjainkban már nagyobb tekintéllyel rendelkeznek, mint a világ legjelen-

több országai. Az állam pedig, mivel nem tudja irányítani a magánvállalati termelést, bizonyos mértékig kiszolgáltatott. Komoly geopolitikai kockázatot jelent, ha a vállalatok nemzetközivé válása gyorsabb ütemben halad, mint a nemzetközi intézmények és államszövetségek kiépülése.

A geopolitikai szereplők közül a civil társadalmi szervezetek, a nemzetközi nem állami szereplők bemutatása a legrövidebb a kötetben. A népek, nemzetiségek, vallási, ideológiai mozgalmak – ha sikerült eljutniuk az intézményesedés bizonyos fokára – önmagukban is lehetnek geopolitikai szereplők, és a 20. század második felében színre lépő civil szervezetekkel is számolni kell már nemzetközi téren. A szerző e nemzetközi geopolitikai szereplők sajátosságait konkrét példákon, az egyházakon keresztül világítja meg.

A geopolitika szereplőinek sorába és bemutatásába sok más szereplőt is be lehetett volna vonni. Jogosan merül fel például a kérdés, hogy vajon a uralkodó osztály, mint jelentős hatalommal rendelkező csoport, nem tartozik-e a geopolitikai szereplők körébe. Bárdos-Féltoronyi – bár megjegyzi, hogy a nagyvállalatok, bizonyos pártok, és olykor bizonyos egyházak vezető körei egy nemzetközivé vált uralkodó elitte formálódtak – az elitet nem tekinti geopolitikai szereplőnek, véleménye szerint az elit újratermelődése a szociológia „asztala”. A fejezet azonban nem törekedett a teljességre, csak azokat a szereplőket minősítette vizsgálatra érdemesnek, amelyeknek *döntő* és *tartós* befolyásuk van geopolitikai téren. Másrészt a szerző úgy véli: a geopolitikai gondolkodás bemutatására elegendő egy-két eset bemutatása is.

A befejező, geostratégiáról szóló fejezet, – hogy a szerzőt idézzük – a könyv „legmegerőltetőbb” része. A geostratégia célja a kockázatok mérlegelésével a biztonság megteremtése. A geostratégia tulajdonképpen egy játszma – a cél megvalósítása egy tét vagy egy tényező megszerzése által az együttműködés és a viszály dialektikus játszmányának keretében. Mivel szinte mindig egyedi esetről van szó, ahol helyzeteket, állapotokat, kockázatokat stb. kell felismerni, téteket és tényezőket kell azonosítani, ezért az általánosítás nehézkes. Ez a fejezet a „miért”, „milyen módon”, „hogyan” kérdések vizsgálatával igyekszik választ adni arra, hogyan határozható meg a legjobb geostratégia a különböző szereplők számára. A szerző gyűjti az eddigi fejtegetésekből azokat a példákat, amelyek taktikai vagy stratégiai döntésekről szólnak, hogy szemléltesse a geostratégiai játszmák sokféleségét, majd a továbbiakban esettanulmányokat közöl annak érdekében, hogy bemutassa: miként lehet egy döntést elemezni, egy helyzetet megoldani, számításba véve minden fontos geopolitikai tényezőt. Először felvázol egy együttműködés- és viszálytant, amit esettanulmányok követnek, majd visszatér a háború és béke elméleti kérdéseire.

A fejezet utolsó témája a világ hatalmi rendszerének európai szempontú elemzése. Bárdos-Féltoronyi a korrektség jegyében jelzi: az általa adott elemzés csak egy kísérlet, mivel a nemzetközi erőviszonyokat számos olyan tényező is erősen befolyásolja, melyeket nagyon nehéz megbecsülni és értékelni (pl. új államszövetségek jönnek létre, melyek geostratégiája még csak most van kialakulóban). A szerző úgy látja, hogy a 21. század elején a világ hatalmi rendszerének átalakulása zajlik, amit nagy valószínűséggel az USA nagyhatalmi státusza fog megszínyleni. Ma a világ

nagy hatalmai az EU, az USA, Kína és Oroszország. Az USA tehát még mindig erős, de már az intő jelek is megfigyelhetők (pl. az euró kezdi helyettesíteni a dollárt a nemzetközi pénztartalékokban; az USA eladósodott, energiaigénye jelentős stb.) A 21. század elején kialakuló négyhatalmi rendszer veszélye, hogy bizonytalanabb, kockázatosabb, mint a hidegháborús kéthatalmi rendszer, de még mindig stabilabb, mint amilyen egy háromhatalmi berendezkedés lenne. Az EU-nak azonban mindenképpen át kell gondolnia biztonság- és védelempolitikáját, s itt jön a kérdés: mi lenne a legjobb EU-s geostratégia? Bárdos-Féltoronyi álláspontja, hogy Brüsszelnek az Egyesült Államokkal való jó kapcsolat megtartása mellett a jelenleginél nagyobb távolságot kellene tartania Washingtonnal, Moszkvához viszont közelednie kellene, hogy mindkettőtől azonos távolságra legyen. Emellett a szerző felveti a Kínával kötendő geostratégiai szövetség szükségességét is.

Amint arról korábban már szó volt, a geopolitika a hatalom térbeli és időbeli jelenségeinek feltárására és tanulmányozására szolgáló *eszköz*, és a könyv elsődleges célja a *geopolitikai gondolkodás* elsajátításának elősegítése. Többek között e célt szolgálja a kötet függeléke is. A szerző szerint a geopolitológus dolga az, hogy kérdéseket tegyen fel, a felelősségteljes állampolgár-olvasónak pedig az, hogy érveket találjon a különböző értelmezések mellett, és ismeretekkel gazdagítsa azokat. (E munkához a függelék bevezetője néhány szempontot is megad.) A függelékben szereplő négy szöveg közül hármat Bárdos-Féltoronyi jegyez, de felhívja a figyelmet arra, hogy ezek az esszék, tanulmányok sokkal személyesebbek és elkötelezettebbek, mint a könyv korábbi fejezetei, így erősen vitathatóak. Érdekes és aktuális témát feszeget a *Kérdések az EU biztonsági és védelmi elgondolásáról EU-s és „köztes-európai” szemmel* című szövegben Bárdos-Féltoronyi. A terrorizmus kérdése különböző témák kapcsán több alkalommal is előkerül a kötetben, e tanulmányában azonban új szemszögből vizsgálja a szerző a jelenséget. Bárdos-Féltoronyi szerint a terrorizmus nagyszerű ürügyet szolgáltat a nagyhatalmak számára néhány számukra fontos, de normál körülmények között nehezen kezelhető vagy jelentős ellenállást kiváltó belpolitikai kérdés megoldásához. Így például könnyebben fel-lephetnek a zavaró kisebbségek ellen és elnyomásukat a terrorizmus elleni harccal indokolhatják. A rendőri intézkedések szigorítását és az igazságszolgáltatás terén végrehajtott különböző korlátozásokat ugyancsak előszeretettel „álcázzák” a terrorizmus elleni küzdelemnek, márpedig ezeknek az intézkedéseknek sokszor egyáltalán semmi közük nincs a terrorizmushoz. Felmerülhet a kérdés, hogy a terrorizmus esetében miért csak az erőszakos cselekmények megelőzésére – rosszabb esetben megtorlására – koncentrálnak, és miért nem fordítanak nagyobb figyelmet az erőszak terjedésének megakadályozására, hogy az ebből származó szökkenő terrorizmust a gyökereinél lehessen megragadni. Könnyen belátható, hogy az erőszakra erőszakkal reagálás helyett nemzetközi társadalmi-gazdasági együttműködésre vagy fegyverkorlátozásra is gondolhatnának a nagyhatalmak.

A számos gondolatébresztő meglátást és kérdésfelvetést tartalmazó könyvet részletes, a szerző témához kapcsolódó írásait – könyvek, folyóirat-különszámok, illetve

cikkek szerinti bontásban – közlő, továbbá hasznos webcímeket is tartalmazó irodalomjegyzék, valamint fogalom- és tárgymutató zárja.

A kötetet – amint azt a bevezetőben jeleztük – tankönyvnek szánja a szerző. A kötet tankönyv jellegét a legfontosabb fogalmakat, összefüggéseket kiemelő összefoglaló táblázatok, fogalmi áttekintések és ábrák adják. A fejezetek végén szereplő kérdések, feladatok, valamint a megadott magyar, francia, német, olasz és angol nyelvű szakirodalom is a tanulást szolgálja, és az adott témakörben való elmélyülést segíti elő. Az ismétlések, melyek a korábbi fejezetekből röviden összefoglalják az adott témához kapcsoló legfontosabb ismereteket, megállapításokat, időnként kissé „tanárossá” teszik a kötetet, bár ez egy tankönyvként is funkcionáló könyv esetében nem igazán vehető zokon. A „tanárosságot” ráadásul jól oldják az egyes fejezek elején közölt, a szerző éleslátására, kritikai és humorérzékére következő engedő idézetek és viccek. Ezek nemcsak „könnyedebbé” és olvasmányosabbá teszik a kötetet, hanem arra is ráébresztik az olvasót: egy-egy történelmi korszak, helyzet, konfliktus megértése szempontjából milyen fontos lehet pl. a szépirodalom, vagy, hogy néha egy találó, a korszak lényegére tapintó vicc hatásosabb lehet a hosszas magyarázatoknál.

A kötet elolvasásának tehát valóban nekivághat bárki, a könnyen követhető gondolatmenetek, a letisztult stílus, az érthető nyelvezet a geopolitikában és a társterületeken járatlanok számára is lehetővé teszik a geopolitikában való elmélyülést, az aktuális témák felvetésével pedig a szerző mindvégig képes fenntartani az olvasó érdeklődését.